

— Göran Larsson & Susanne Olsson, »Taha Husayn's *The Days* as a source for the history of religions«

— A B S T R A C T —

The Egyptian author Taha Husayn's autobiographical novel *The Days* has not been used as a source to the history of religions to any large extent. This article wishes to address if and how it can serve as a potential source to illuminate and analyze how religion is portrayed. Even though autobiographical texts are not pretending to present actual historical facts, but rather appear as reconstructions of a past, we address *The Days* as a text that says something about a specific historical situation, in particular concerning the religious landscape in Egypt at the turn of the century 1900. *The Days* illustrates the tensions and conflicts that prevailed in Egypt at the time, mainly considering religious interpretations and practices, between urban centers and countryside, but also among the traditional religious elites and the modernizers, attempting at reforming Islam. Taha Husayn was in favor of a humanistic and critical perspective in general, which made him align with a modernized and reformist version of Islam, which explains his critical comments on traditional pedagogy at al-Azhar and the Sufi traditions prevalent in the countryside.

— Göran Larsson is professor in the study of religions at the University of Gothenburg, Sweden.

— Susanne Olsson is associate professor in the study of religions at Södertörn University.

— Keywords: al-Azhar, självbiografi, tolkningskonflikt, Egypten, Religionshistoria, Islam, Sufism, Taha Husayn, *Dagarna*

— <http://lir.gu.se/LIRJ>

■ — Att intresset för självbiografin som litterär genre är stort i dagens Sverige är ett faktum. Bland de senaste årens utgivningar kan till exempel nämnas Karl Ove Knausgårds boksvit *Min Kamp* och lundateologen Ann Heberleins självutlämnande *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva*. Samtidigt som läsare ständigt tycks efterfråga denna typ av framställningar har såväl den självbiografiska genren som biografien ofta varit ifrågasatta i den akademiska världen.

Men inom ett flertal olika akademiska ämnen har det trots detta varit vanligt att forskare både har skrivit biografier över kända personer och att man har använt sig av självbiografier som källor. Inom religionsvetenskapen och teologins områden har det till exempel producerats en mängd biografier över tänkare och teologer som till exempel Dietrich Bonhoeffer (1906–1945), Martin Luther (1483–1546) och Hasan al-Banna (1906–1949) – bara för att nämna tre kända exempel. Men det har också varit vanligt att skriva biografier om religionsgrundare som Buddha, Jesus och Muhammad. Medan vissa av dessa biografier har varit baserade på vetenskapliga teorier och metoder har andra snarare kommit att fylla en teologisk funktion. För religiösa grupper fungerar ofta framställningar av religionsgrundaren som ett slags uppbygglig och teologisk litteratur. Ett exempel på denna funktion återfinns inte minst i den biografiska *sīra*-litteraturen som beskriver Muhammads funktion och betydelse för muslimer.¹

Självbiografin utgör på samma sätt som romaner en litterär genre, som använder sig av specifika litterära grepp för att uppnå retoriska effekter. Vad har valts bort? Hur har historier redigerats och tillrättalagts för att bättre passa in i den självbiografiska berättelsen eller uppfylla samtida förväntningar? Det är frågor som är svåra, om inte omöjliga, att besvara, och kanske är de inte heller alltid relevanta. Vidare kan det vara problematiskt att dra slutsatser om förhållandet mellan författare och huvudperson, eftersom de i en självbiografisk text verkar smälta samman, genom att de (oftast) delar egennamn. Vad som händer huvudpersonen, vad denne gör och tänker, är inte nödvändigtvis sanningsenliga återgivningar av författarens liv – texten behöver inte ens ha det anspråket – och detta ligger i självbiografins genre. I vår framställning försöker vi skilja mellan författaren och huvudpersonen. Men vi ser samtidigt *Dagarna* som ett efterkonstruerat uttryck för hur

författaren önskar framställa den historiska tid, och de platser och människor som nämns, på ett visst sätt, och han gör det genom att använda sig av huvudpersonen. I den, i grunden pragmatiska, bemärkelsen sammanfaller figurerna. Vi ser det alltså som att *Dagarna* utgör en tillbakablick, där författaren genom huvudpersonen försöker skildra en omvälvande tid i Egyptens historia. Deras liv är inte identiska. Men berättelsen i självbiografen säger ändå något om hur författaren uppfattade den tid som berättelsen berör, och är således intressant ur ett religionshistoriskt perspektiv.

Det kan också vara nyttigt att fundera över vilken typ av självbiografier som vi vill studera och i vilken mån dessa i så fall kan utgöra grunden för biografiska rekonstruktioner. Enligt Gunnar Eriksson är det till exempel möjligt att skilja mellan följande biografiska typer:

- Den monumentala biografen, som rymmer helgonlegender och äreminnen som syftar till att glorifiera individen.
- Psykobiografen, som syftar till att förstå individens liv med hjälp av psykoanalytiska teorier och kategorier. Vad är det som driver individen framåt och vilka drifter kan blottläggas i individens liv?
- Den existentiella biografen fokuserar frågor som syftar till att kasta ljus över hur en person har levt sitt liv, vilka moraliska hållningar som har varit styrande och hur livet har gjorts meningsfullt för individen. Intentioner studeras framför orsaker som istället är i fokus i psykobiografen.
- Livsverksbiografen syftar kort och gott till att belysa en individs gärningar och insatser i samhället, inom akademien eller politiken. Resultaten av dessa gärningar står i fokus snarare än vilka drivkrafter som har motiverat personens agerande.²

Om vi vänder blicken bort från västerlandet och istället fokuserar på den islamiska litteraturen är det uppenbart att biografen har en framskjuten position även bland muslimer. Med tanke på att profeten Muhammads liv och gärningar skall vara vägledande för världens muslimer är det kanske inte särskilt konstigt att flera muslimska författare och teologer just har fokuserat Muhammads liv. Utan att gå in på några specifika detaljer eller källkritiska problem är det viktigt att framhålla *sīra*-litteraturen och *ḥadīth*-litteraturens betydelse för muslimer. Inom denna omfattande och komplexa litteratur återfinns framför allt berättelser om vad Muhammad anses ha sagt och gjort i en viss specifik situation och det är uttolkningen av dessa texter/traditioner som ligger till grund för den normerande seden bland muslimer (*sunna*). Utöver denna funktion har den biografiska *sīra*-litteraturen också som syfte att placera in Muhammad bland tidigare profeter och religionsgrundare. Trots att denna

litteratur framför allt har en funktion inom den religiösa sfären visar till exempel Tarif Khalidi i sin inflytelserika bok *Images of Muhammad: Narratives of the Prophet in Islam across the Centuries* att Muhammad har fyllt flera olika funktioner beroende på olika omständigheter och behov genom historien. I till exempel avkolonialiseringens Egypten tillskrivs Muhammad en roll där hans motstånd mot orättvisor och förtryck betonas medan dagens Muhammad ofta framställs som ett etiskt ideal för muslimer. Läsares behov och biografers intentioner och intressen styr med andra ord även hur Muhammads liv framställs och redigeras.³

Men låt oss nu istället vända blicken mot den egyptiske författaren Taha Husayn (1889–1973) självbiografiska trilogi *Dagarna*.⁴ Vårt syfte med föreliggande text är att försöka lyfta fram och analysera hur religion framställs i Husayns verk. För att uttrycka sig annorlunda – vad kan *Dagarna* lära oss om religiösa föreställningar i sekelskiftets Egypten?

—DAGARNA SOM HISTORISK KÄLLA—

När det gäller tidigare forskning är det tydligt att Taha Husayns *Dagarna* framför allt har studerats som ett litterärt verk och inte som en historisk källa. Det finns flera skäl till detta, inte minst det faktum att *Dagarna* är ett skönlitterärt verk. Innan vi närmar oss de delar av texten som refererar till föreställningar om religion och religiösa praktiker är det därför viktigt att stanna upp och reflektera över verkets eventuella värde som religionshistorisk källa. Den tidigare forskningens fokus på *Dagarna* som ett litterärt verk beror på att det är litteraturvetare som har närmat sig texten i första hand, och inte religionshistoriker. Detta i sin tur kan bero på att det finns en tvekan om källornas värde – hur kan man skilja mellan fakta och fiktion (önsketänkande, övertolkningar etc.) i självbiografen? Dessa frågor är i och för sig inte unika för just självbiografen som källa, men i vissa fall tycks dessa frågor aktualiseras i detta material. Dessa problem berörs i *Dagarna* när huvudpersonen reflekterar över gränsen mellan verklighet, fiktion och en sanningsenlig återgivning. Taha Husayn föddes i byn i Izbet el-Kilo i al-Minya distriktet i södra Egypten och i en central passage ägnar huvudpersonen en tanke åt svårigheterna att komma ihåg vad som egentligen hände i barndomen.

— I denna trånga, inskränkta och på alla håll begränsade värld fann han flera slags lekar och nöjen som utfyllde hela hans dag. Men barnminnet är underbart eller rättare sagt människans minne är underbart, då hon söker återuppliva händelserna från barndomen; somliga erinrar sig minnet tydligt och klart, som om ingen tid hade flutit, andra utplånas som om det ej hade funnits några beröringspunkter.⁵

Samtidigt som det är viktigt att närma sig texten med ett källkritiskt perspektiv har allt fler historiker omvärderat sin syn på källor och gränsen mellan »källor« och andra artefakter har blivit alltmer otydlig. Vissa historiker har till och med kommit att peka på »vanliga« historiska källors likhet med skönlitteratur och historieskrivning. I sin bok *Re-Thinking History* skriver Keith Jenkins:

— [...] we read the world as a text, and, logically, such readings are infinite. By which I do not mean that we just make up stories about the world/the past (that is, that we know the world/the past and then make up stories about them) but rather the claim is a much stronger one; that the world/the past comes to us always already as stories and that we cannot get out of these stories (narratives) to check if they correspond to the real world/past, because these »always already« narratives constitute »reality«.⁶

Till och med efter en snabb genomläsning av *Dagarna* är det uppenbart att Taha Husayns böcker är en guldgruva för forskare som är intresserade av etnografiska detaljer, beskrivningar av livet i stad och landsbygd, det moderna Egyptens snabba transformering, utbildningsväsendets formering i början av 1900-talet, interna konflikter när det gäller uttolkning av islam – och alla dessa komplexa ämnen är skildrade ur en blind pojkes och ung mans uppväxt. Flera av de etnografiska detaljer som återfinns i boken kan på många sätt likställas och jämföras med skildringarna i Edward William Lanes klassiska bok *De moderna egyptiernas seder och bruk* som publicerades på engelska redan 1895. Men till skillnad från Lanes verk, som används av språkvetare, religionsvetare och antropologer, tycks Husayns böcker inte ha uppnått samma status. Varför det är på detta vis är en öppen fråga, men en förklaring är det faktum att Lane var en brittisk forskare och inte en blind egyptisk författare. Med detta sagt är det också viktigt att framhålla att Husayn har varit föremål för studier och analyser av forskare från både västvärlden och orienten. Vid sidan av hans kontroversiella historiska studier av den islamiska poesin och dess datering har forskare bland annat studerat hur hans verk relateras till frågor som rör författande och blindhet⁷, utbildning⁸ och självbiografin som genre.⁹ Men vad vi vet så har *Dagarna* endast undantagsvis används som en källa för att belysa religiösa föreställningar, praktiker och tolkningskonflikter i Egypten i början av 1900-talet. Trots att det är vårt mål att diskutera dessa frågor är det viktigt att läsaren kommer ihåg att vår artikel endast ger några få exempel på hur frågor som rör religion och religiositet diskuteras och framställs medan Husayns författarskap innehåller mycket mer material som kan knytas till dessa frågor. Ur detta perspektiv

är vår text endast en preliminär inventering och en uppmaning om behovet av mer forskning.

Men innan vi inleder vår analys av de två första delarna av *Dagarna* – den tredje delen av verket har exkluderats i denna genomgång eftersom vi fokuserar de delar som översatts av Karl Vilhelm Zetterstéen – är det viktigt att säga något om Husayns förhållande till islam. För det första så saknas en programförklaring i boken och som läsare har vi inte använt oss av något annat material förutom själva *Dagarna* som skulle kunna vittna om hur Husayn såg på islam. Som vi skrev inledningsvis är det också viktigt att betona att vi inte automatiskt sätter likhets-tecken mellan författaren och huvudpersonen i böckerna. Husayns uppväxt och skolgång är på många sätt färgad av och centrerad kring islam och omgivningens önskan om att »den unge« (*al-fatā* eller *aṣ-ṣabī*), »vår vän« eller »vår unga man« (*ṣāhibunā*, *ṣabiyyunā*) skall lära sig att recitera Koranen.

Samtidigt som uppväxten och den tidiga skolgången är präglad av islam är det också viktigt att författaren senare i sitt vuxna liv kom att ta avstånd från vissa tolkningar av islam som han förknippade med vidskepelse. Hans senare studier av den förislamiska poesin, som bland annat publicerades i boken *Fī al-shi'r al-jāhili* (1926), skapade exempelvis kontroverser och motsättningar eftersom han ifrågasatte den gängse uppfattningen om den förislamiska poesins datering och betydelse (se till exempel Al-Nowaihi 1980). Boken ledde till att han förkastades som avfälling (*kāfir*) av det egyptiska islamiska universitetet al-Azhar. Detta beskrivs i en kort presentation av Taha Husayn i en artikel i *Die Welt des Islams* från 1930, som också Zetterstéen refererade till i sitt brev till Svenska Akademiens Nobelkommitté då han rekommenderar Taha Husayn till Nobels litteraturpris.¹⁰

— His work *Fī 'sh-shi'r al-ġāhili* is the book which caused many heated debates in the Egyptian Parliament and on account of which the Azhar authorities declared him a *kāfir* because, as they said, it was an attack on Islam, the religion of the State, on the Qur'ān and on the person of Muḥammad.¹¹

Huruvida sådana kritiska och modernistiska attityder till islam, som blev alltmer tydliga med åren i Taha Husayns författarskap, har påverkat författarens framställning av livet i byn och på det islamiska al-Azhar universitetet i Kairo är svårt att veta säkert, men det är inte osannolikt att hans självbiografiska framställning av barn- och ungdomsåren präglas av senare tiders erfarenheter av kritik från azhariter och en förstärkt tilltro till humanism och kritiskt tänkande. I vissa fall – speciellt i den andra delen av *Dagarna* – återfinns explicita positioneringar när det gäller huvudpersonens uppfattningar om hur islam borde tolkas.¹²

— BARNDOMSÅR I BYN —

Den första volymen av trilogin *Dagarna* översätts vanligtvis med titeln *Barndomsår i byn* till svenska och som titlen indikerar handlar denna bok först och främst om huvudpersonens barndom och uppväxt på den egyptiska landsbygden. Byn dominerades av sufism, muntliga traditioner och poesi. Det fanns en närvarande tro på mirakel och intercession och framförallt innehåller den första delen i trilogin ett flertal beskrivningar av vad som kan kallas för folktro eller levd islam. Med folktro och levd islam avses här tolkningar som kan kontrasteras mot de »lärdas« tolkningar i al-Azhar, som snarare representerade mer dogmatiska och systematiserade tolkningar av islam. Huvudpersonens familj beskrivs som lantlig och som en ung pojke skickas han till en koranskola, *kuttāb*, i byn för att lära sig Koranen.

Vid sidan av vardagliga sysslor ges stort utrymme åt huvudpersonens egna funderingar kring livet och den egna utbildningen. Det faktum att berättaren är blind tycks spela en avgörande roll för verkets komposition och blindhet är ett genomgående tema i *Dagarna*.¹³ Ett illustrativt exempel på huvudpersonens upplevelse av blindhet återfinns när han reflekterar över den blinde poeten Abū al-’Alā al-Ma’arrī (d. 1057) och dennes attityd till att äta offentligt.

— Dylika egenheter i Abu l’Alā’s liv förstod vår vän till fullo, därför att han kände igen sig själv däri. Huru många gånger önskade han icke som barn att få vara ensam om maten! Men han vågade icke tala om denna önskan för sina anhöriga. Många gånger fick han dock vara ensam om en del av maten. Detta skedde i månaden Ramaḍān och vid talrikt besökta fester, då han anhöriga förtärde flera slags sötsaker. Men de åtos med sked, och han vägrade att röra något därav vid bordet.¹⁴

Utan att fördjupa oss i det centrala temat blindhet är det uppenbart att detta handikapp spelar en avgörande betydelse för hur huvudpersonen beskriver sin plats och funktion i det egyptiska samhället. Hörsel och luktintryck ersätter och kompenserar bristen på synintryck och berättelser om jinner och andeväsanden blir på detta sätt förstärkta och mer levande i *Dagarna*. Skildringarna visar på ett nästan övertydligt sätt att föreställningar om andar och jinner är levande bland människor på den egyptiska landsbygden. Medan vissa andar bor bland människorna i deras hus befolkas även vattnet av andeväsanden. Likt den nordiska näcken tycks dessa andeväsanden ha en förmåga att locka till sig barn och svagsinta som riskerar att drunkna i Nilens farliga vatten.

Kvinnorna och männen som omnämns i trilogins första del sjunger och reciterar centrala passager ur både heliga texter

och folkliga traditioner och huvudpersonens främsta nöje är att lyssna till muntliga framställningar av historier. Trots att tryckta eller kopierade böcker inte upptar en central roll i berättelsen är Husayns text fylld med referenser till centrala teologiska och historiska texter. Vid sidan av Koranen, som huvudpersonen kämpar med att bemästra och lära sig utantill, innehåller den första delen av *Dagarna* hänvisningar till texter som till exempel *al-Burda* och *Alfiyya* av grammatikern Ibn Malik (1203–1273) men också till förislamiska berättelser om 'Antarah och al-Zahir Baibars från 1500-talet och Mamlukernas styre i Egypten.

Förutom att exemplen ovan illustrerar att den klassiska islamiska lärdomen var levande och återberättad bland »vanliga« människor i Egypten mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, vittnar *Dagarna* också om att attityderna till dessa texter kunde variera. Ett genomgående tema i första volymen är till exempel huvudpersonens kamp med att lära sig och komma ihåg Koranen. Vid upprepade tillfällen tvingas han att lära om stora delar av Koranen eftersom han har glömt texten. Han hittar också på flera metoder för att undvika att lära sig Koranen. Bland annat duperar och mutar han sina lärare att inte vara så hårda i sina förhör – en metod som tycks fungera ända tills huvudpersonens far vill höra sin son recitera Koranen. Förödmjukelser och pinsamheter varvas med besvikelser och vrede inför sin egen lathet och faderns envishet. Samtidigt är koraninläringen en biljett till al-Azhar och de lärdas plats i Kairo. Att lära sig Koranen blir ett nödvändigt ont och en möjlighet för en blind ung man att hitta en inkomst inför en osäker framtid. Det är egentligen först med upptäckten av ett sekulärt utbildningssystem och en längre vistelse i Frankrike som han inser att det finns andra möjligheter för blinda personer och att al-Azhar inte är den enda platsen för honom.¹⁵

På ett flertal ställen i den första volymen återges också spänningar mellan den grupp av religionslärde som går under beteckningen '*ulamā*' och andra specialister som inte har fått sin kunskap om islam via böcker och lärdom. Dessa senare sammankopplas ofta med sufism och mystiska traditioner. Ett exempel på denna spänning mellan dessa två kategorier återfinns i följande citat från kapitel fjorton.

— Detta var '*ulamā*, men det fanns även andra lärda, spridda i denna stad, byarna om omnejden, och de utövade icke mindre inflytande på den stora massan av folket än de officiella lärda och behärskade icke mindre den allmänna opinionen. Till dem hörde en pilgrim, en skräddare, som hade sin butik nästan mitt emot skolan och allmänt beskylldes för snålhet och girighet. Han tryggade sig till en schejk av de stora mystikerna och föraktade '*ulamā* allesammans, därför att de hämtade sitt vetande ur

böcker och icke från schejkerna, och ansåg att det enda verkliga vetandet var de gudomliga vetandet, som stiger ned till hjärtat från Allāh, utan att man behöver någon bok, ja, utan att man behöver läsa eller skriva.¹⁶

Samtidigt som vissa personer tycks ha uttryckt en vördnad för sufiers och heliga mäns kunskaper finns också en kritik av dessa traditioner och auktoriteter närvarande i boken. Vid ett tillfälle får huvudpersonens familj besök av sin sheikh och dennes sällskap. Hushållet förväntas att föda det stora sällskapet så länge de besöker familjen och som tack får de ta emot välsignelser och religiösa *dhikr*-ritualer ordnas i deras hem. Samtidigt som alla följer med och tar del i ritualerna är texten utformad på ett sådant sätt att det är tydligt att huvudpersonen är skeptisk till ritualerna och besöken. Det är också påtagligt att det finns en dubbelmoral närvarande. Så fort sufisheikhen har gett sig av framträder en massiv kritik.

— Och när schejken dagen därpå avlägsnade sig och familjen avhandlade det som hänt och hans mellanhavande med de andaktsförrättande och de reciterande, skrattade herrn i huset på ett sådant sätt, att gossen därefter icke betvivlade att faderns tro på denne schejk ick[e] var fri från tvivel och misstro, ja, från tvivel och misstro. Schejkens girighet och snikenhet var alldeles för uppenbar, för att någon som hade den minsta fördragsamhet och eftertanke skulle bedragas därav.¹⁷

Ännu starkare är moderns åsikter om sheikhen:

— Till dem som mest avskydde och hatade schejken hörde gossens moder, hon tyckte icke om hans besök och fann hans närvaro obehaglig. Hon uträttade sina åliggande och fullgjorde sina skyldigheter, ehuru hon avskydde och hatade honom. Hon kunde knappt styra sin tunga utan stora svårigheter.¹⁸

Bördan på hushållet var stor och kostnaden i termer av mat och husrum var omfattande för familjen samtidigt som sheikhens besök också gav status. Men de negativa aspekterna av dessa påhälsningar var dock större än förtjänsterna enligt modern och speciellt upprörd blir hon när sheikhen också tar med sig en matta och en kashmirsjal när han lämnar familjens hem.

De ovan givna citaten visar på ett illustrativt sätt hur olika grupperingar och röster kämpar över rätten att få tolka och representera islam och hur flexibelt egyptiska bönder på 1800-talet förhåller sig till dessa krav. Ur dessa perspektiv är *Dagarna* ett nyttigt och välbehövligt korrektiv till förenklade och essentialistiska bilder av islamisk lärdomstradition och av

islam som religion. Diskussion, men också konflikt och oenighet, tycks snarare ha varit dominerande framför konsensus och homogenitet.

— UNIVERSITETSÅR I KAIRO —

Den andra delen av *Dagarna* skildrar huvudpersonens studentår i Kairo, även om flera kopplingar till bylivet också görs. Som student reser han till exempel hem till byn från Kairo och där kritiserar han öppet bybornas folketro. Vid ett tillfälle retar han upp sin far genom att kritisera tron på medlare. Sådant är endast ett slags avguderier säger han till sin far som i sin tur ifrågasätter vad sonen får lära sig på al-Azhar:

— Ja, och i Azhar har jag fått lära mig, att mycket av vad du läser i den där boken är ogudaktigt och gör mer skada än gagn. En människa bör icke lita till profeter och helgon som medlare, det bör icke finnas någon medling mellan Allah och människorna. Sådant är endast ett slags avguderier.¹⁹

Scener beskrivs där byborna diskuterar med honom och pappan visar sig i flera fall även vara stolt över att hans son framstår som lärd, trots att fadern inte alltid håller med i argumentationen. I självbiografin beskrivs en öppenhet som fanns i byn inför nytänkande men samtidigt framstår bevarandet av traditioner som viktigt, vilket skildrar tidernas snabba förändringar och människornas hantering av dessa.

Att huvudpersonen successivt blev alltmer desillusionerad av den traditionella pedagogiken och det konservativa tänkandet som dominerade på al-Azhar poängteras tydligt i självbiografin. Han flyttade efter några år vid al-Azhar över till det nyetablerade universitetet i Kairo varifrån han 1914 fick sin doktorsgrad, som för övrigt var den första att delas ut från universitetet.²⁰

Under Taha Husayns studenttid förekom olika islamtolkningar i Egypten. Tolkningskonflikterna som framträder i *Dagarna* är präglade av tider av omvälvning och influenser från Europa. Tankar kring modernism, humanism och sekularism spreds i Egypten och även universitetet al-Azhar tvingades till förändringar och kom att inkludera sekulära ämnen. Muhammad 'Abduh (1849–1905) stod i täten för den utvecklingsanda och reformiver som präglade stora delar av Egypten.

Bakgrunden till de konflikter som förekom i samhället under Taha Husayns studenttid kan delvis förstås mot bakgrund av att uttolkningen av islam utvecklades och att konflikter kring religiösa auktoriteter blev tydliga i samtiden. Olika falanger kämpade om tolkningsauktoritet och bland dem fanns dels det konservativa etablissemangen på al-Azhar och dels en framväxande moderat och liberalare islamtolkning, som bland annat representerades av Muhammed Abduh. Al-Azhars perspektiv

har ofta setts som normativt och många utmanare har dels jämförts med al-Azhar och dels pekats ut som avvikande från den dominerande uppfattningen. Det faktum att al-Azhar har framställs på detta sätt har också bidragit till att al-Azhar har kommit att framstå som en normerande bild av vad islam »egentligen är«. Ur detta perspektiv är *Dagarna* en viktig källa eftersom den indikerar att tolkningskonflikter alltid har funnits bland muslimer och även bland de lärde på al-Azhar. I den historiska situation då huvudpersonen var student, stod al-Azhar mitt i en brytningstid och tvingades till reformer, men försökte samtidigt bevara sitt tolkningsmonopol, vilket också kan förklara deras agerande mot »fritänkare«. Idag talar religionsvetare om en auktoritetskris inom islam (och även andra religioner) som påverkats av den fragmentering av tolkningar vi kan observera liksom den objektifiering av islam som möjliggjorts genom nya medier och ökade utbildningsnivåer.²¹ Dessa processer har gjort det möjligt för alltfler människor att själva läsa de heliga texterna och därmed begränsa den makt som de lärda på al-Azhar traditionellt haft. Under Taha Husayns tid var denna utveckling i sin linda, men i *Dagarna* blir det tydligt att flera influenser såsom kolonialism och modernism påverkade Egypten vilket bland annat skapade en auktoritetskris för al-Azhar.

Inom den religionsforskning som fokuserar på arabiskt orienterade islamtolkningar har ofta föreställningen lyfts fram att al-Azhar position representerar *taqlīd*, det vill säga en imitation av de islamiska lagskolornas tolkningstraditioner, medan andra, nytolkare, anses avvisa detta perspektiv och förespråka nytolkning (*ijtihād*).²² Även om idealet om imitation präglat al-Azhar har även al-Azhar förändrats under århundradena, vilket inte minst deras ständiga produktion av *fatāwā* visar, och flera forskare har konstaterat att den markanta skiljelinjen mellan tradition och imitation som ofta presenteras som ett faktum inte är historiskt förankrad.²³ Wael B. Hallaq skriver till exempel att en systematisk och kronologisk studie av de juridiska källorna avslöjar att ett sådant synsätt på *ijtihād* är tveksamt.²⁴ Även inom al-Azhar fanns och finns variationer och inte alla lärare har varit konservativa, vilket *Dagarna* också lyfter fram genom presentationen av olika lärares karaktärsdrag och förhållningssätt till undervisning och tolkning, vilket vi återkommer till nedan.

Konflikter mellan olika falanger på al-Azhar beskrivs i böckerna och även den politiska kontroll som khediven, ledaren över Egypten, utövade över al-Azhar och den passivitet som de flesta azhariter reagerade med lyfts fram med tydligt kritiska undertoner av huvudpersonen i *Dagarna*. Som vi påpekade ovan är det troligt att Taha Husayns kritiska hållning till vissa typer av islamtolkningar och praktiker präglar framställningen i självbiografin. Universitetet i Kairo sågs ofta av lärarna på

al-Azhar som ett fäste för kolonialism och hädiska tolkningar av islams historia.²⁵ Självbiografen skildrar också början på en transformering av utbildningssystemet i Egypten, liksom skillnaderna mellan socialt och kulturellt liv i staden och det religiöst och traditionellt förda livet på landsbygden och svårigheterna många hade att anpassa sig förändringarna.

För Taha Husayns del byts bylivet mot statslivet i Kairo i en tid då den arabiska nationella revolten mot britterna präglade hela Egypten. Huvudpersonen beskriver dofter och nya ljud som han inte upplevt tidigare. Ibland tog han sig inte för att fråga vad det var han hörde, som i fallet med de bubblande vattenpiporna från caféet, som beskrivs i inledningskapitlet. En detaljerad bild av staden växer fram, genom en blind ung mans sinnen där han i de första kapitlen i den andra volymen beskriver den osäkerhet med vilken han tar sig mellan al-Azhar och ensamheten hemmet, »där han aldrig erfor någon vila eller vederkvickelse, utan endast kände sig nedtryckt och tungsint«.²⁶

— Där gick han [mellan hemmet och al-Azhar] frånvarande och tankspridd med osäker gång, ett rov för förvillande, sugande oro, som omintetgör en människas planer och blint driver henne framåt, icke blott materiellt, vilket var oundvikligt, utan även i andlig måtto. Han distraherades av sorlet och villervallan omkring sig och förbryllades av sin egen osäkra gång och omöjligheten att avpassa sina vacklande tveksamma, beskedliga steg, efter vännens fasta beslutsamma och energiska gång.²⁷

Olika typer av människor och livsstilar möter honom i Kairos myller vilket han beskriver utifrån den unge mannens fascination. Som ung student får han också ta del av skvaller och synd vilket verkar både chockera och attrahera honom. I sin blindhet är han ofta hänvisad till att sitta tyst i ett hörn av rummet och höra på brodern och hans vänner som samtalar fritt. Huvudpersonen kommenterar också lite föraktfullt hur vissa förblir »bönder« även i Kairo och ett klassmedvetande framträder där han kritiskt berättar hur vissa har svårt att anpassa sig det nya livet i storstaden. De fortsätter att prata bydialekt. Vissa framställs som burdusa och oförmögna att hantera de sociala koderna i den stora staden.

Ensamheten var stor under tiden vid al-Azhar där huvudpersonen levde med sin äldre bror i ett litet rum. Stadens virrvarr av ljud och dofter återkommer. Det stora utbudet av dofter, smak och ljud är centrala inslag som nämns under tiden vid al-Azhar. Det sociala livet i huset får stort utrymme. Huvudpersonen beskriver hur han försökte undvika att vara en belastning för sin bror, vilket ökade hans ensamhet, frustration och sömnlöshet. Efter några år kom hans kära kusin och blir hans följeslagare och ensamheten avtar. Sedan får han en

tjänare som följer med honom till Kairo och ledsagar honom till föreläsningarna vilket underlättar livet i staden för honom.

Folket i huset där han delar rum med sin äldre bror beskrivs. Vissa evighetsstudenter förekommer som aldrig blir klara med sina studier. Andra är mer seriösa och följer reglerna på al-Azhar utan att ifrågasätta. Men det finns också studenter som skämtar om och kritiserar lärarna på al-Azhar, bland annat brodern och hans vänner, som ofta samlas i huset och samtalar. Många lärare har sina egenheter och tolererar inte att ifrågasättas. Några lärare prisas högt, i huvudpersonens fall de mer liberala. Människorna han mötte verkar ha färgat honom mer än studierna på al-Azhar och det är också främst dessa människor som omtalas i *Dagarna*. Inga teologiska eller långa grammatiska utläggningar förekommer trots att huvudpersonen åtminstone inledningsvis i Kairo törstade efter ny kunskap och såg upp till de äldre studenterna, sheikherna som han kallar dem, och såg fram mot att i framtiden få bli en av dem. Redan under sin tid i byn hade huvudpersonen uttryckt en längtan efter att bli en sheikh – en status som förväntades att ge många olika typer av fördelar. I den första delen av *Dagarna* uttrycks denna längtan på följande sätt:

— Vad honom själv beträffar, så behagade honom titeln i förstone, men han väntade sig också något annat, något synligt bevis på belöning och uppmuntran, han väntade, att han skulle bli riktig schejk, få turban och skruda sig i långrock och kaftan.²⁸

Efter några år började huvudpersonen istället att läsa litteratur på universitetet i Kairo vilket radikalt ändrade hans livsväg och planen att bli en av de lärda azhariterna övergavs successivt. De stora kontrasterna i Kairo blir synlig i en jämförelse mellan al-Azhar och Kairos universitet, som framställs som en strid mellan gammalt och nytt. Taha Husayn studerade på båda samtidigt och huvudpersonen i *Dagarna* beskriver hur han »drogs åt olika håll av Azhars ålderdomlighet i detta gamla kvarter mellan Batinija och Kafr etTamma in och universitetets moderna värld i det eleganta kvarteret kring Sari Kasr el Aini. Låt oss lämna honom där fördjupad i striden mellan gammalt och nytt. Vem vet? Kanske vi kan återfinna honom en gång.«²⁹

— FÖRAKTET MOT AL-AZHAR —

Shaikh Sayyid 'Alī al-Marsafī (1862–1931) var den lärare som väckte huvudpersonens intresse och engagemang för litteratur på al-Azhar och det var denna lärare som uppmuntrade studenterna till kritiskt tänkande enligt *Dagarna*. Marsafī fick ansvaret av modernisten Muhammad 'Abduh (1849–1905) att undervisa i det nyinrättade ämnet litteratur på al-Azhar. Marsafī var en fattig man som trots detta stod upp för sina

humanistiska och moderna värderingar. Dessa perspektiv förmedlade han till studenterna och de kunde diskutera fritt vilket väckte en stor beundran för honom. Huvudpersonen skriver:

— Schejk Marsafī var icke endast professor, han var även humanist [*adiban*]. Detta innebar att han iakttog ulamas värdighet, när han tog emot främmande eller satt och undervisade i Azhar, men när han var ensam med sina vänner och förtrogna, levde han humanistens liv och språkade fullkomligt fritt om vem som helst och vad som helst och citerade för sina förtrogna utdrag ur de äldres poesi, prosaberättelser och biografier, som visade att de voro lika fria som han och talade om vad som helst och vem som helst utan att vara petiga eller reserverade, som han uttryckte sig.³⁰

Bland annat läste studenterna Muhammad ibn Yazd Mubarrads (826–898) grammatiska verk *al-Kāmil* och de talade fritt om alla möjliga teman. Kritiken mot den övriga undervisningsstilen vid al-Azhar syns tydligt i följande citat:

— Det var först självständig kritik av skalden, sedan av upptecknaren, därefter av kommentaren och lexikograferna, den ene efter den andre, sedan en undersökning av smaken och en utomordentlig skicklighet att finna det sköna i både poesi och prosa, i allmänhet och detalj, därefter versmått och rim och ordets plats i satsen, sedan undersökning av den modärna smaken i denna omgivning, där föreläsningen hölls, jämförelse mellan den grova smaken i Azhar och den fina smaken i forna dagar och mellan den azharitiska trögheten och den forna intelligensen. Resultatet av allt detta var, att man måste bryta de azharitiska bojorna och uppresa sig mot schejkerna i fråga om deras vetenskap, smak och privatliv; i många fall hade de visserligen rätt men ibland gingo de för långt och kommo med ogrundade påståenden.³¹

Litteraturstudierna stärkte successivt huvudpersonens förakt för al-Azhar och speciellt upprörande var den slentrianmässiga undervisningen som inte tålde att ifrågasättas. I en talande passage uttrycks känslan av instängdhet: »Dessa unge män kände sig instängda i Azhar, och schejken och hans undervisning ökade instängdheten. Deras sinnen längtade efter frihet, men schejken och hans undervisning insnörde dem i bojar och halsjärn«. ³² I passagen innan beskrivs hur studenterna inte lyssnade på schejken utan »de hörde på honom för att få skratta och inregistrera hans misstag, vilka voro ganska många [...] och håna honom för dessa misstag efter föreläsningen och följande

dag inberätta dem för sin scheid Marsafi och lämna honom nytt material för att håna sina lärare och kolleger bland scheiderna«. ³³

Gruppen av studenter som huvudpersonen i *Dagarna* tillhörde blev snart kända för sin kritik och sitt förakt mot al-Azhar och deras traditioner. Ett faktum som gav upphov till fördömande från lärarna: »De blevo också hatade, men på samma gång fruktade av azhariterna«. ³⁴ Enligt texten i *Dagarna* tog dessa kritiker till sig sheikh Marsafi och imiterade honom. »Det var då icke heller att undra på, att de blevo förtjusta i sin scheid och togo honom till föredöme i fråga om uppförande och åsikter, ringaktning för azhariterna och opposition mot gammal slentrian«. ³⁵ I den andra delen av *Dagarna* beskrivs sheikhens fattiga leverne där han bor i en sliten lägenhet och tar hand om sin åldrade mor. Det ger intryck på studenterna och huvudpersonen beskriver honom förhålligande:

— Utomhus var denne scheid den personifierade värdigheten, mildheten, vederhäftigheten, hjärtegodheten och uppriktigheten. Han gjorde också intryck av oberoende och välmåga, och den som talade med honom kunde icke tro annat än att det vare en man som var välbärgad och levde ett lugnt, sunt och fredligt liv. ³⁶

Detta liv höll dock inte i längden. Taha Husayn och två andra studenter stängdes av och Marsafi förbjöds undervisa som han gjort. ³⁷ Detta skulle visa sig vara en händelse som påverkade resten av hans liv. I *Dagarna* berättas om hur brodern på omvägar fått höra talas om episoden men han klandrade honom inte, men visade inte heller sympati.

— Men den unge mannen fann varken sympati eller överseende, anförtrodde sig icke åt någon och bad ingen medla hos rektor, utan skrev endast en skarp artikel, i vilken han angrep hela Azhar och särskilt rektorn och yrkade för tankefrihet. Och vad skulle kunna hindra honom att göra det, då Garida hade kommit ut och redaktören varje dag förde tankefrihetens talan? ³⁸

Huvudpersonen gick till den moderata reforminriktade tidningen *al-Garida* med den kritiska artikeln. Den publicerades inte men däremot tog redaktören saken i egna händer och efter att han kontaktat al-Azhar återtogs studenternas avstängning. Vidare fick huvudpersonen genom denna händelse nu kontakt med de han kallar tarbousherna, det vill säga de som klädde sig i tarboush (fez) och som hade en sekulär utbildning. Flera besök hos redaktören omnämns och det är tydligt att huvudpersonen reflekterade mer tydligt kring en möjlig sekulär framtid för sin egen del.

— I Garidas redaktions expeditiionslokal förverkligade den unge mannen sin länge närda önskan att komma i kontakt med sådana kretsar, där man bar tarbusch, medan han tröttnat på dem som buro turban. Bland de förra fann han både de förnämaste och de förmögnaste, medan han själv var fattig, tillhörde en familj av medelklassen och i Kairo levde under ganska torftiga förhållanden. Detta gavo honom en anledning att tänka på skillnaden mellan de rika och välmående och de fattiga och ömkansvärda.³⁹

Det var som sagt en brytningstid på många olika vis som beskrivs i självbiografen. Huvudpersonens törst efter kunskap då han kom till Kairo beskrivs poetiskt som en man som önskar drunkna i kunskap.

— Han hade kommit till Kairo och till Azhar i avsikt att störta sig i detta hav, dricka därur så mycket som möjligt och sedan dränka sig däri. Vilken död kunde vara kärare för en riktig man än den, som kom från vetenskapen och som överraskade honom när han var fördjupad i vetenskapen?⁴⁰

Några sidor längre fram i boken drömmer han vidare: »Det måtte då vara, att vetenskapen var ett oändligt hav, och att den allra högsta uppgiften för en tänkande varelse var att fördjupa sig i den.«⁴¹ Men, denna dröm förbyttes sedan till en misstro och missnöje med rådande situation på al-Azhar, där han inte gavs utrymme att tänka fritt eller diskutera med lärarna eller ifrågasätta deras sanningar, vilket han till att börja med accepterade:

— Men tillsvidare var han tvungen att höra på utan att förstå, och huru idisslade han icke i tankarna den eller den satsen för att möjligen finna någon mening däri men utan att komma någon vart! Det ökade blott hans vördnad för lärdomen och hans beundran för de lärde, hans ringaktning för sig själv och hans iver att arbeta och anstränga sig.⁴²

Detta citat beskriver tiden då huvudpersonen står under stort inflytande från sin bror och dennes vänner vilka starkt ifrågasätter de böcker och metoder som användes på al-Azhar; de anstränger sig för att läsa böcker utanför litteraturlistorna. Huvudpersonen beskriver också hur han på sommarloven hemma hos sina föräldrar läste andra böcker än de som var accepterade på al-Azhar. Både klassiker och moderna verk lästes, som gav honom inblick i livsstilar han tidigare inte kunnat föreställa sig. »Dessa böcker voro av olika slag, allvarliga och skämtsamma, original och översättningar, gamla och

nya«. ⁴³ Han läste till exempel översättningar från franska och engelska liksom arabiska modernister såsom Oasim Amin (1863–1908) and Muhammad 'Abduh.

Under första tiden då huvudpersonen deltar i föreläsningar på al-Azhar rörande *ahadīth* klagar han på den kaskad av namn som föreläsaren häver ur sig, liksom det eviga uppradandet av källor.

— Gossen förstod icke vad dessa ord betydde och varför de följde på varandra och icke heller detta tröttsamma citerande. Han önskade, att citerandet toge slut och schejken komme fram till traditionen. När han kom dit, hörde gossen på, ägnade all sin uppmärksamhet åt den, lärde sig den utantill och förstod den, men brydde sig icke om schejkens exeges, därför att den påminde honom om det, som han hade hört av imamen i moskén på landet och av schejken, som undervisade honom i juridikens första grunder. ⁴⁴

På sikt blir huvudpersonen också mer lärd och ifrågasätter då även föreläsare öppet med resultatet att han avstängs från att läsa retorik.

Traditionellt har koranstudier varit muntliga där elever fått lära sig texten utantill från en reciterande lärare. Denna typ av pedagogik har ofta setts som autentisk islamisk pedagogik. Förmedlingen av korantexten har utgjort en generell norm för lärosituationer där lärare dikterat och studenter memorerat. Undervisningen har på så vis varit baserad på ett person-till-person-system och en student som lyckats uppnå lärarens förväntningar har fått ett diplom (*ijāzah*), som tillåtit honom att lära ut till andra. Att endast läsa böcker har tidigare inte ansetts vara tillräckligt. ⁴⁵

Det är också tydligt i *Dagarna* hur ett traditionellt undervisningssystem utmanas av nya kritiska former för lärande och kunskapsgenerering och att de religiöst lärda på al-Azhar successivt också började acceptera tryckta versioner av klassiska islamiska texter. Systemet med personkontakt underminerades alltmer och den traditionella auktoriteten hos '*ulamā'*' utmanades. Francis Robinson menar till exempel att dagens tolkningsfragmentering kommer att påverka synen på auktoritet och tolkningsföreträdare inom islam, då alltfler individer, även icke-lärda, deltar, där det individuella medvetandet alltmer engageras, till auktoriteternas obehag. ⁴⁶

I *Dagarna* talas det ofta om olika politiska problem och påtryckningar, till exempel att den populära Muhammad 'Abduh tvingas säga upp sig från al-Azhar (19 mars 1905) och att han dog strax därefter. Huvudpersonen beskriver tiden efter hans död som att den gett honom en bitter erfarenhet av tomma ord och hur människor utnyttjade andras olycka. Det

var också nu han såg att de som faktiskt sörjde 'Abduh var männen med tarboush och inte de med turban:

— Men den unge mannen märkte även en annan sak, som ökade hans motvilja mot Azhar och hans benägenhet att undvika dess schejker och studenter. Han märkte att de som uppriktigt begräto schejken ['Abduh] och ärligt sörjde honom icke hörde till dem som buro turbaner utan endast till dem som buro tarbusch och kände en hemlig lust att närma sig dessa senare och komma i någon kontakt med dessa sällskap. Men vem skulle hjälpa honom härmed, då han var en blind yngling, som dömts till att leva i Azhar och icke hade någon möjlighet att komma ut därifrån?⁴⁷

I *Dagarna* nämns det också hur al-Azhar kontrolleras av Khediven, En inflytelserik lärare förbjudits föreläsa och azhariterna gjorde inte något för att stå emot detta och därför framställs de som fega och okritiska.

— Palatset blev missnöjt med en framstående schejk vid Azhar och förbjöd honom att hålla föreläsningar. Allmänheten betraktade detta förbud som en förolämpning mot schejken och ett ingrepp i Azhars rättigheter, men man gjorde ingenting, och azhariterna voro de slappaste och ödmjukaste.⁴⁸

Senare i livet blir Taha Husayns sociala medvetande alltmer framträdande, liksom, som vi nämnt ovan, hans engagemang för pedagogiska frågor, vilka ofta uttrycks i ett näst intill poetiskt språk.

— Ja, i nattens mörker och lugn, tillåter jag mig själv för månen av en vacker dröm. Jag ser ett Egypten som gjort allt jag någonsin bett om, som nu ägnar sin fulla omsorg och uppmärksamhet åt utbildning. Jag ser ett Egypten som har uppnått allt jag någonsin lovat. Jag ser ett Egypten från vilket ignoransens dimmor har hävts, som nu badar i kunskapens och lärandets ljus. Jag ser ett Egypten i vilket utbildning omfattar alla människor, rika och fattiga, starka och svaga, begåvade dumma, unga och gamla. Jag ser ett Egypten genomsyrad av utbildningens sötma, ett Egypten i vilken utbildningens ljus lyser upp både ruckel och palats.⁴⁹

Hans akademiska karriär fortsatte livet igenom och han spenderade till exempel några år som rektor på universitetet i Alexandria. Nödvändigheten av utbildning för att förbättra och utveckla samhället och hur den ska vara tillgänglig för alla

egyptier är återkommande; en dröm som säkerligen präglats av hans egen uppväxt och de turbulenta studentåren.

— AVSLUTNING —

Att använda Taha Husayns *Dagarna* som religionshistorisk källa har inte varit gängse i den tidigare forskningen, men i denna artikel har vi försökt att demonstrera en sådan potential hos en självbiografisk text. Som vi inledningsvis konstaterade återger självbiografier inte (nödvändigtvis) historiska fakta, utan de är, liksom annan skönlitteratur, färgade av tillbakablickar och rekonstruktioner av författares liv, och så bör självbiografier också bemötas. Men även om självbiografier, liksom andra historiska källor, kan ses som efterkonstruktioner och inte automatiskt som tillförlitliga historiska källor, är det möjligt att uttyda vissa religionshistoriskt relevanta aspekter som kan belysa den tidens historiska situation. I *Dagarna* är det särskilt tydligt hur förekomsten av olika religiösa tolkningar och praktiker skapar konflikter och hur inbyggda spänningar förhandlas och löses. Huvudpersonen i *Dagarna* kommenterar även det religiösa livet på landet som inkluderar aspekter av folktro och vidskepelse och dessa skildringar bör kanske läsas mot bakgrund av att författaren Taha Husayn just kritiserat dessa och istället förespråkande ett humanistiskt och kritiskt perspektiv.

Vidare kan vi förstå huvudpersonens kritik mot al-Azhar och dess pedagogik som en del av en brytningstid i Egypten, då modernismens intåg alltmer präglade det egyptiska samhället, framförallt i staden. I verkliga livet lämnar Taha Husayn al-Azhar och beger sig till det sekulära universitetet i Kairo och huvudpersonen säger uttryckligen att han hellre vill vara en man med tarboush än turban, vilket också var den väg Taha Husayn vandrade i sitt liv – självbiografen skriver fram en logisk utveckling av den unge mannens fascination för de lärda azhariterna till den successivt framväxande kritiska hållningen.

Självbiografen ger oss en bild av läget i Egypten vid denna brytningstid där konflikten kring tolkningsauktoritet spred sig och olika islamiska grupperingar kämpade mot varandra och även khediven lade sig i verksamheten på al-Azhar, vilket tyder på ett försök att kontrollera vilken islamtolkning som där framhölls. Azhariterna som återges i böckerna är inte öppna för kritik och stänger av sina meningsmotståndare och lade sig platta vid konflikter där staten ingrep i verksamheten. Undantag fanns naturligtvis i vissa lärare som ges stort utrymme och som i sin tur skildrar hur inte ens al-Azhar är ett enhetligt kollektiv av samtyckande. Framförallt framställs de kritiskt orienterade shejkherna i positiv dager, som företrädande en humanistisk eller modernistisk hållning till islam, medan de konservativa som följde en mer traditionell pedagogik beskrivs som trångsynta, fega och okritiska. Att ironisera och förlöjliga

det religiösa etablissemanget är dock inget unikt för Taha Husayn. Likande attityder återfinns i allt från Umar Khayyams sufiskt influerade poesi till moderna författare som Naguib Mahfouz och Yahya Haqqi's *The Saint's Lamp*. I detta perspektiv ingår Taha Husayn i en lång tradition av kritiker och satiriker när det gäller framställningen av religion och religiositet i den arabisk- och persisktalande världen. ■

■ — REFERENSER — ■

- Agrama, Hussein Ali: »Ethics, tradition, authority: Toward an anthropology of the fatwa« i *American Ethnologist*, 37:1 (2010), 2–18.
- Ambjörnsson, Ronny, Ringby, Per & Åkerman, Sune (red.): (1997). *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (Stockholm, 1987)
- Eickelman, Dale F. & Piscatori, James P. (red.): *Muslim politics* (Princeton, N.J., 1996) Princeton Univ. Press.
- Eriksson, Gunnar: »Att inte skilja på sak och person« i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman (red.): *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (Stockholm, 1997), 103–122
- Galal, Abdel Fattah: »Taha Hussein (1889–1973)«. Publicerad on-line http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/ThinkersPdf/hussein.pdf, tillgänglig november 14, 2012. Först publicerad i *Prospects: the quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), vol. xxiii, no. 3/4 (1993), ss. 687–710.
- Hallaq, Wael B.: »Was the gate to ijthad closed?« i *International Journal of Middle East Studies*, 16:1 (1984), 3–41.
- Husein, Taha: *Dhikra Abī al-'Alā* (Kairo, 1915).
- Husein, Taha: *Étude analytique et critique de la Philosophie sociale d'Ibn-Khaldoun. Thèse de doctorat d'Université présentée à la faculté des Lettres de Paris* (Paris, 1917).
- Husein, Taha: *Fī al-shi'r al-jāhilī* (Kairo, 1926/1996).
- Husein, Taha: (1982). »Mustaqbal al-thaqāfa fī Misr« i *al-majmu'a al-kāmila li mu'allifāt Ṭāhā Ḥusayn* (1982), 395–396.
- Husein, Taha: *Al-Ayyām* (Kairo, 1992).
- Husein, Taha: *The Days: His Autobiography in Three Parts*. Översättning Evelyn Henry Paxton, Hilary Wayment och Kenneth Cragg. Cairo, 1997.
- Husein, Taha: *Dagarna*. I översättning till svenska av Karl Vilhelm Zettersteen. Under utgivning av Göran Larsson och Tetz Rooke (Göteborg, 2012).
- Jenkins, Keith: *Re-thinking History* (London, 2002).
- Khalidi, Tarif: *Images of Muhammad: Narratives of the Prophet in Islam across the Centuries* (New York, 2009).
- Khemiri, Tahir och Georg Kampffmeyer: »Leaders in contem-

- porary Arabic literature: a book of reference», *Die Welt des Islams*, bd. 9. H. 2–4 (1930), 35.
- Lane, Edward William: *De moderna egyptiernas seder och bruk*. Svensk översättning Bo Ericson (Furulund, 1998).
- Larsson, Göran: »Den islamiska profetlitteraturen« i Susanne Olsson och Hanna Stenström (Red.): *Levande ord. Tolkningar av abrahamitiska källtexter* (Lund, 2011), 123–139.
- Larsson, Göran: »Images of the Prophet Muhammad: some new books on the Sira literature« i *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 48, No 2 (2012), 231–234.
- Mahmoudi, Abdelrashid: *Ṭāhā Ḥusain's Education. From the Azhar to the Sorbonne* (London, 1998).
- Malti-Douglas, Fedwa: *Blindness & autobiography: Al-Ayyām of Ṭāhā Ḥusayn* (Princeton, N.J., 1988).
- Al-Nowaihi, Mohamed: »Towards the Reappraisal of Classical Arabic Literature and History: Some Aspects of Ṭāhā Ḥusain's use of Modern Western Criteria« i *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. II (1980), 189–207.
- Reid, Donald Malcolm: »Cairo university and the orientalisks« i *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 19 (1987), 51–76.
- Reid, Donald Malcolm: *Cairo University and the Making of Modern Egypt* (Cambridge, 1990).
- Robinson, Francis: »Crisis of authority: Crisis of Islam?« i *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3:19 (2009), 339–354.
- Schacht, Joseph: *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964).

NOTER

1 Göran Larsson: »Den islamiska profetlitteraturen« i Susanne Olsson och Hanna Stenström (Red.): *Levande ord. Tolkningar av abrahamitiska källtexter* (Lund, 2011), 123–139.

2 Gunnar Eriksson: »Att inte skilja på sak och person« i Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman (Red.): *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (Stockholm, 1997), 103–122.

3 Se till exempel Göran Larsson: »Images of the Prophet Muhammad: some new books on the Sira literature« i *Temenos: Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 48, No 2 (2012), 231–234 för en redogörelse av dessa aspekter.

4 Förutom den arabiska grundtexten och Zetterstéens översättning har vi använt oss av Evelyn Henry Paxtons och Hilary Wayments engelska översättningar som samlats i boken *The Days: Taha Hussein: His Autobiography in Three Parts*. Samtliga citat från *Dagarna* är hämtade från Zetterstéens översättning om inte annat anges. De utgåvor vi har använt i artikeln är: Taha Husein *Dagarna*. I översättning till svenska av Karl Vilhelm Zetterstéen. Under utgivning av Göran Larsson och Tetz Rooke (LIR skrifter, 2012); Taha Hussein: *The Days*:

His autobiography in three parts (Kairo, 1997); Taha Hussein, *Al-Ayyām* (Kairo, 1992).

5 Husein, *Dagarna*, 21–22/19. Sidhänvisningar till Zetterstéens översättning av *Dagarna* anges här och fortsättningsvis med en efter snedstreckat följande hänvisning till den arabiska texten.

6 Jenkins, Keith: *Re-thinking History* (London, 2002), 9.

7 Fedwa Malti-Douglas: *Blindness & autobiography: Al-Ayyām of Ṭāhā Ḥusayn* (Princeton, N.J., 1988).

8 Abdelrashid Mahmoudi: *Ṭāhā Ḥusain's Education. From the Azhar to the Sorbonne* (London, 1998) och Donald Malcolm Reid: *Cairo University and the Making of Modern Egypt* (Cambridge, 1990).

9 Tetz Rooke: »*In My Childhood*«: *A Study of Arabic Autobiography* (Stockholm, 1997).

10 Undertecknat 26 januari, 1952. I Zetterstéen, s. 11f.

11 Tahir Khemiri och Georg Kampffmeyer: »Leaders in contemporary Arabic literature: a book of reference«, *Die Welt des Islams*, bd. 9. H. 2–4 (1930), 35.

12 Tahir och Kampffmeyers: »Leaders in ...«, 36 kommenterar att Taha Husayn ansåg att religion är en personlig sak som inte bör lägga sig i vetenskap politik. Vidare ansåg Husayn att al-Azhar är en religiös institution, som borde förbli en plats för dyrkan och teologiska seminarier, och begränsa sig till uppdraget att producera religiösa lärare och predikanter. Detta perspektiv kan naturligtvis också ha påverkat Taha Husayns framställning av situationen i Egypten, religiöst och politiskt, då han skrev *Dagarna*.

13 För en djupare analys av detta tema se Malti-Douglas: *Blindness*.

14 Husein: *Dagarna*, 24–25/24–25.

15 Malti-Douglas: *Blindness*.

16 Husein: *Dagarna*, 57/83–84.

17 Husein: *Dagarna*, 62/91.

18 Husein: *Dagarna*, 62–63/91–92.

19 Husein: *Dagarna*, 182/245.

20 Hans avhandling *Dhikrā Abī al-'Alā*, från universitet i Kairo 1914, rörde den syriske blinde filosofen Abū al-'Alā al-Ma'arrī (973–1057), som var skeptisk och ifrågasatte islams tolkningsmonopol. Han fick vidare ytterligare en doktorsgrad från Sorbonne, 1917, som rörde sociologen och historikern Ibn Khaldūn (1332–1406), *Étude analytique et critique de la Philosophie sociale d'Ibn- Khaldoun. Thèse de doctorat d'Université présentée à la faculté des Lettres de Paris par T. Hussein*.

21 Se till exempel Dale F. Eickelman och James P. Piscatori, James P. (red.): *Muslim politics* (Princeton, N.J., 1996)

22 Se till exempel Joseph Schacht: *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, 1964), som präglat uppfattningen om

lagens kodifiering ända fram till våra dagar.

23 Se till exempel Hussein Ali Agrama: »Ethics, tradition, authority: Toward an anthropology of the fatwa« i *American Ethnologist*, 37:1 (2010), 2–18.

24 Hallaq, Wael B. Hallaq: »Was the gate to ijihad closed?« i *International Journal of Middle East Studies*, 16:1 (1984), 4.

25 Se till exempel Reid, *Cairo University*.

26 Husein: *Dagarna*, 107/137.

27 Husein: *Dagarna*, 107/137.

28 Husein: *Dagarna*, 31/28.

29 Husein: *Dagarna*, 225/325–326.

30 Husein: *Dagarna*, 211/286. Marsafī beskrivs här som inte bara professor utan även humanist, som Zetterstéen (*Dagarna*, 211) översätter *adīban* och den engelska översättningen har valt »a man of the broadest culture« (*The Days*, 218).

31 Husein: *Dagarna*, 210–211/285. I faksimilen har Zetterstéen först översatt till »och ställa till revolution mot schejkerna«, men detta har strukits över och sedan översatts till »uppressa sig«. I den arabiska texten används uttrycket »*ilā al-thawra 'alā al-shuyūkh fī 'ilmihim*«.

32 Husein: *Dagarna*, 210/285.

33 Husein: *Dagarna*, 210/ 285.

34 Husein: *Dagarna*, 211/286.

35 Husein: *Dagarna*, 213/289

36 Husein: *Dagarna*, 212/288.

37 Detta beskrivs i självbiografen. Marsafī förbjuds undervisa i *al-Kāmil*. Taha Husein går med en medstudent till en sheikh för att försöka medla hos rektor, och får svaret »Men ni läser ju Mubarrads Kamil. Mubarrad var mu tazilit, att studera hans bok är synd« (Zetterstéen 215/292). I Zetterstéens manus finns ett mellanslag i »mu tazilit«, sannolikt för att han vid ett senare tillfälle tänkt infoga »'« för bokstaven 'ayn.

38 Husein: *Dagarna*, 217/294.

39 Husein: *Dagarna*, 218/295.

40 Husein: *Dagarna*, 108/139.

41 Husein: *Dagarna*, 110/142.

42 Husein: *Dagarna*, 110/142.

43 Husein: *Dagarna*, 219/297.

44 Husein: *Dagarna*, 111/143–144.

45 När den shafi'itiska lärde Jalāl al-Dīn al-Suyūṭī (1445–1505) gjorde så fick han utstå hård kritik. Jämför med Francis Robnson: »Crisis of authority: Crisis of Islam?« i *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3:19 (2009), 339–354.

46 Robnson: »Crisis ...«, 350.

47 Husein: *Dagarna*, 198–199/269–270.

48 Husein: *Dagarna*, 202/273.

49 Citat från Taha Husein: »Mustaqbal al-thaqāfa fī Misr« i *al-majmu'a al-kāmila li mu'allifāt Tāhā Ḥusayn* (1982), 395–6. Publicerad i Abdel Fattah Galal: »Taha Hussein (1889–1973)«.

Publicerad on-line http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/archive/publications/ThinkersPdf/husseine.pdf, tillgänglig november 14, 2012. Först publicerad i *Prospects: the quarterly review of comparative education* (Paris, UNESCO: International Bureau of Education), vol. xxiii, no. 3/4 (1993), ss. 687–710.
